

Attilio Nicora. *Il principio di oralità nel diritto processuale civile italiano e nel diritto processuale canonico*. „Analecta Gregoriana”. Vol 205. Series Facultatis Iuris Canonici. Sectio B n. 39. Università Gregoriana Editrice. Roma 1977 ss. XXXII + 637.

Pod koniec XVIII w., a zwłaszcza w ubiegłym wieku, zauważamy wśród procesualistów świeckich ostrą reakcję przeciw naturze pisemnej postępowania procesowego, skryształizowanej w wiekach XIII—XVIII. Poddano krytyce przypisywanie wyższości elementowi pisemnemu, które spowodowało prawie zupełne wykluczenie elementu ustności jako podstawy wyroku („quod non est in actis non est in mundo”). Zauważono przeróżne wady procesu opartego na zasadzie pisemności, jak: brak bezpośredniego kontaktu sędziego ze stronami i świadkami, do których dociera on jedynie poprzez stos papieru, wynikająca z tego przewaga dowodów legalnych i abstrakcyjnych, podział procesu na długie serie małych etapów, dających możliwość podstępnego prowokowania odroczeń itd. Oceniono proces pisemny jako rozwlekły, powolny, oderwany od rzeczywistości, abstrakcyjny, formalistyczny i nie odpowiadający wymogom sprawiedliwości. Z drugiej strony dostrzeżono walory procedury ustnej, w której sędzia bezpośrednio i w sposób bardziej skoncentrowany dociera do elementów dowodowych. Uznano ją więc za bardziej adekwatną do wydania

sprawiedliwego wyroku. Stąd zasada ustności została zaakceptowana w różnych ustawodawstwach, najpierw w kodeksie postępowania cywilnego Hannoveru z r. 1850, a potem w kodeksach postępowania cywilnego Niemiec (1877) i Austrii (1895). Mniej lub więcej zdecydowanie została ona przyjęta we wszystkich świeckich kodeksach europejskich naszego wieku, łącznie z kodeksem postępowania cywilnego państwa watykańskiego z r. 1946. Również proces sporny *coram uno iudice* kodeksu Kościołów wschodnich (M.P. „Sollicitudinem Nostram”, z roku 1950, kan. 453—467) jest inspirowany zasadą ustności.

Mając na uwadze wyżej naszkicowaną sytuację należy pochwalić inicjatywę A. Nicory, obecnie biskupa pomocniczego w Mediolanie, który chcąc dać pewien przyczynek do reformy Kodeksu Prawa Kanonicznego obrał sobie, jako temat pracy doktorskiej, zasadę ustności w procesowym postępowaniu cywilnym Włoch oraz w kanonicznym prawie procesowym. Studia i doktorat uprzednio zdobyty w prawie cywilnym były na pewno Autorowi pomocą w realizacji tego odważnego przedsięwzięcia. Jego owocem jest omawiana obecnie ob-

szerna praca, obroniona na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w r. 1975.

Należy natychmiast zauważyć, że Nicora pojmuje zasadę ustności całościowo, tak jak rozumieli ją, i nadal rozumieją, autorzy włoscy (również niemieccy i innych krajów europejskich), tzn. ze wszystkimi implikacjami tej zasady. Autor nie ogranicza jej więc jedynie do formy aktów postępowania procesowego. Głównymi cechami charakterystycznymi tej zasady są dla niego: bezpośredniość kontaktu między sędzią, stronami i źródłami dowodowymi; identyczność sędziego w fazie dowodzenia i rozstrzygnięcia sprawy; koncentracja aktów procesowych, zwłaszcza w fazie dyskusyjnej oraz związane z tymi cechami: rozprawa jako moment centralny dowodzenia; forma ustna aktów procesowych; wolna i krytyczna ocena dowodów, zwłaszcza przedstawionych na rozprawie; jawność postępowania względem stron; niemożliwość bezpośredniego odwołania się od decyzji wypadkowych i spotęgowanie władzy sędziego, gdy chodzi o kierowanie procesem (s. 13, 342—360). Przez pojęcie zasady ustności rozumie więc Nicora to, co autorzy polscy rozbijają na kilka zasad, czyli: zasadę ustności, zasadę bezpośredniości, zasadę koncentracji materiału procesowego, zasadę jawności, zasadę inicjatywy procesowej organów procesowych, zasadę swobodnej oceny dowodów (zob. np. W. Broniewicz. *Postępowanie cywilne w zarysie*. Warszawa 1975 s. 47—54; W. Siedlecki. *Postępowanie cywilne*. Warszawa 1978 s. 68—79).

Praca Nicory dzieli się na dwie części. Pierwsza z nich dotyczy zasady ustności w prawie postępowania cywilnego Włoch (s. 1—388); druga zaś — te same zasady w kanonicznym prawie procesowym (s. 389—637).

W części tej, po krótkim szkicu historycznym — w formie introdukcji — na temat ustności i pisemności w rozwoju procesu cywilnego (s. 3—14), Autor omawia zasadę ustności w doktrynie

procesualistów włoskich (s. 15—265), analizując szeroko doktrynę poszczególnych zwolenników te same zasady (Chiovenda, Costa, Segni, Calamandrei, Carnelutti, Allorio, Satta, Cappelletti) oraz jej przeciwników (Mortara i Redenti), a także doktrynę M. Massa, który zajmuje się zasadą ustności w procesie karnym. Następnie mówi o zasadzie ustności w włoskim ustawodawstwie postępowania cywilnego (s. 267—327), biorąc pod uwagę reformę kodeksu cywilnego w r. 1865; kodeks postępowania cywilnego z r. 1940, w którym widzi pierwsze kroki w kierunku zasady ustności; „Novelle” z r. 1950, którą uważa za krok wstecz; oraz postępowanie sporne w kwestiach pracy z r. 1973, w którym dostrzega pierwszy model procesu ustnego w ustawodawstwie włoskim. W końcu stara się sprecyzować wnioski ogólne odnośnie do pierwszej części książki i zdefiniować zasadę ustności (s. 329—388). Wskazując na progresywny rozwój tego tematu w doktrynie włoskiej ostatnich siedemdziesięciu lat wyciąga pewne wnioski. Opisuje samą zasadę ustności, zwracając uwagę na kwestie nadal kontrowersyjne w tej materii. Precyzuje podstawowe warunki praktycznej realizacji procesu ustnego i daje ocenę zasady ustności oraz sygnalizuje perspektywy dalszego przyjęcia się te same zasady w przyszłej reformie postępowania cywilnego we Włoszech.

Również druga część książki jest poprzedzona krótkim szkicem historycznym na temat ustności i pisemności, tym razem w rozwoju procesu kanonicznego (s. 391—396). Struktura tej części jest mniej więcej taka sama jak pierwszej. Najpierw Autor zajmuje się zasadą ustności w doktrynie procesualistycznej kanonistów (s. 397—462); wskazuje na pewne wzmianki o zasadzie ustności u autorów przedkodeksowych (Lega i Wernz); przedstawia tę zasadę w literaturze kodeksowej, omawiając ponad 40 autorów i zatrzymując się dłużej nad doktryną J. Meile, F. Robertiego, M. Cab-

reros de Anta i J. Abel Durana; w konkluzji formułuje swą ocenę doktryny kanonistycznej w przedmiocie ustności procesu. Z kolei przechodzi do zasady ustności w obowiązującym dzisiaj ustawodawstwie kanonicznym (s. 463—581), analizując obszernie proces sporny Kościoła łacińskiego, proces cywilny kodeksu państwa watykańskiego z r. 1946, proces kanoniczny Kościołów wschodnich (M.P. „Sollicitudinem Nostram”) oraz, krótko, normy partykularne udzielone Konferencji Biskupów Stanów Zjednoczonych z r. 1970 i M.P. „Causas matrimoniales” z r. 1971. Następnie omawia zasadę ustności w projektach reformy procesu kanonicznego (s. 583—603). Przedmiotem badania Autora jest projektowany proces zwyczajny, jak też proces, który w poprzednich schematach nazywał się *summarius*, natomiast w schemacie z r. 1980 zwie się *oralis*. W tym ostatnim procesie dostrzega Nicora „najbardziej typowe elementy zasady ustności procesowej” (s. 589). W końcu Autor formułuje swe konkluzje oraz wskazuje na perspektywy *de iure condendo* (s. 605—637), postulując w sposób zdecydowany pełniejszą akceptację zasady ustności w przygotowywanym kodeksie. Odpowiada na obiekcje w tej materii i wskazuje na główne, jego zdaniem, modyfikacje.

Na początku książki, oprócz dedykacji i zamieszczonych trzech cytatów (s. V—VII), znajdujemy: prezentację (s. IX—XI), napisaną przez Ch. Lefebvre’a, ówczesnego dziekana Roty Rzymskiej,

który podkreśla, że proces rzymski oraz pierwotny proces kanoniczny aż do średniowiecza był ustny i że zasada ustności nigdy nie została wyeliminowana w pełni z procesu kanonicznego; indeks ogólny (s. XIII—XV); bibliografię (s. XVII—XXIV); źródła (s. XXV—XXVII) oraz wstęp Autora (s. XXIX—XXXII), który uzasadnia wybór tematu i wskazuje na główne linie swej pracy.

A. Nicora starał się w swej pracy, opierając się na doktrynie autorów włoskich, sprecyzować cechy charakterystyczne zasady ustności w jej wymiarze globalnym oraz zindywidualizować te cechy, tak w procesie cywilnym włoskim, jak też w procesie kanonicznym obecnie obowiązującym oraz w schematach nowego kodeksu. Okazał się nie tylko entuzjastycznym zwolennikiem tejże zasady, ale też gorącym propagatorem jej coraz szerszego przyjęcia. Dostarczył kanonistom, a także procesualistom w prawie świeckim, interesującej lektury, nasuwającej sporo refleksji. W swym entuzjazmie jednak nie dostrzegł wystarczająco, że w realizacji praktycznej procesu cywilnego, jak podkreślają niektórzy, zasada ustności nie wydaje się przynosić tak obfitych korzyści, jakich spodziewają się jej zwolennicy, że zasada pisemności też ma swe pozytywne. Stąd niełatwo w perspektywie reformy Kodeksu Prawa Kanonicznego zgodzić się z wszystkimi postulatami Autora.

Bp Zenon Grocholewski